ELEMENTE MORFOLOGICE ARHAICE ÎN GRAIURILE ROMÂNEȘTI ACTUALE DE DINCOLO DE PRUT

DE

PAUL LĂZĂRESCU

În monumentala *Istorie a limbii române*, profesorul G. Ivănescu, distingînd cele patru varietăți de limbă românească vorbite pe patru teritorii despărțite unul de altul prin spații aloglote și care constituie cele patru dialecte românești (dacoromân, aromân, meglenoromân și istroromân), stabilește spațiul dialectului dacoromân astfel :

«Dialectul dacoromân, vorbit în Republica Socialistă România și Republica Socialistă Moldovenească, în partea de est a Banatului iugoslav, în partea de lîngă Dunăre a regiunii dintre Timoc și Morava și în nord-vestul Bulgariei (în valea Timocului). Dacoromâni se mai găsesc în Republica Socialistă Sovietică Ucraineană și în Ungaria. Vorbitorii acestui dialect se numesc *români* (dialectal și *rumâni*) sau, după provincii : *olteni, munteni, moldoveni, ardeleni, bănățeni*... »[1].

Subdialectul moldovenesc este vorbit, așadar, în jumătatea de nord-est a țării, în Bucovina și Moldova, în Republica Socialistă Sovietică Moldovenească, precum și în regiunile limitrofe cu țara noastră ale Republicii Socialiste Sovietice Ucrainene, adică în Bucovina de nord, Bucovina basarabeană și sudul ținutului dintre Prut, Nistru și Mare. În comparație cu celelalte subdialecte ale dacoromânei, subdialectul moldovean acoperă suprafața cea mai întinsă din teritoriul în care se vorbește dialectul dacoromân.

Cine dorește să cerceteze structura actuală a graiurilor moldovenești dispune, pe de o parte, de materialele adunate de anchetatorii NALR. *Mold. Bucov.*[2] (al cărui prim volum se află sub tipar), iar pe de altă parte de materialele ALM[3] și ale volumelor de TD *Moldovenești* [4].

ALM oferă date recente și de deosebită importanță asupra graiurilor românești dintre Prut și Nistru, date care completează în chip fericit posibilitatea unei viziuni de ansamblu asupra structurii actuale a dacoromânei,

---

[1] G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, „Junimea", Iași, 1980, p. 80.

[2] *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina.*

[3] *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. I, partea I : *Fonetica*, de Rubin Udler, Chișinău, 1968, h. 1—235 ; vol. I, partea II : *Fonetica*, de Rubin Udler, *Morfologia*, de Vasile Melnic, Chișinău, 1968, h. 236—520 ; vol. II, partea I : *Lexicul. Casa. Obiectele de uz casnic*, de Victor Comarnițchi, 1972, h. 521—721 ; vol. II, partea II : *Lexicul. Corpul omenesc. Familia*, de Vasile Melnic, *Agricultura*, de Vasile Pavel, Chișinău, 1973, h. 722—1 035 (Academia de Științe a R.S.S. Moldovenești, Institutul de Limbă și Literatură).

[4] *Texte dialectale*, culese de V. Melnic, V. Stati și R. Udler. Supliment la *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. I, partea I, Chișinău, 1969, 241 p. + 1 h ; partea a II-a, Chișinău, 1971, VIII + 214 p. + 1 h ; vol. II, partea I, publicat sub conducerea și sub redacția lui R. Udler,

BDD-A24094 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:59:29 UTC)

așa cum se degajă din hărțile atlaselor lingvistice regionale apărute sau în curs de apariție.

Cum graiurile românești de peste Prut constituie o arie laterală și izolată a dacoromânei, prezentînd numeroase arhaisme (fonetice, morfologice, sintactice și lexicale), ne-am propus să prezentăm doar cîteva elemente morfologice arhaice, specifice acestor graiuri.

Așa bunăoară, în ținutul dintre Prut și Nistru forma cea mai răspîndită de plural pentru substantivul *mînă* este *mîn*. Este desigur vorba de conservarea unui plural vechi care corespunde pluralului latinesc *manus*. Acest plural arhaic s-a putut păstra deoarece în forma articulată *mînule* (formă atestată la Dosoftei dar și în volumul de TD *Mold.* I, 2, pct. 230, p. 162), articolul *-le* indica destul de clar genul feminin[5].

Este cunoscut faptul că în subdialectul moldovenesc se folosește mai frecvent ca în celelalte subdialecte, pentru persoana a treia, pronumele personal *(d)însul, (d)însa*. Utilizarea acestui pronume personal cu referire la inanimate este specifică graiurilor moldovenești. În general *dînsul* a înlocuit pe *el* atunci cînd pronumele urma după o prepoziție. Această regulă sintactică s-a născut din uzul vechi al limbii române de a întrebuința pe *dînsul* după prepoziția *a* (mai tîrziu *la*) : *mă duc la dînsul* (lat. *ad ipsum illum*) sau *mă duc cu-nusul* (lat. *cum ipso illo*), care s-a transformat în *mă duc cu dînsul*, iar prin generalizare *dînsul* a înlocuit pe *el* după oricare prepoziție[6] : *dacă l-o skăpat* [fusul], *n-o may kăutat de dînsu* (Șandru, BL I, p. 97) ; *cîm prind a mîncá dintr-însa* (ALRT, pct. 551).

Într-o arie compactă, în Bucovina de nord și pe ambele maluri ale Nistrului, se păstrează încă formele arhaice *dîns*, pentru singular și *dînș* pentru plural : *șădi bába cu* **dîs** *păr a dăgădza* ; *nu să likéști nícă di* **dîs** ; *ũsĕr adîca púni lîngă* **dîș** (ALRT, pct. 455, Saharna — Orhei) ; *și cosăsc la ũ ɣom cári i-o kĕmát pi* **dîs** (ALRT, pct. 551, Boian — Cernăuți). Urmărind hărțile ALM I, 2, nr. 456 „(pe) dînsul, (pe) dînsa" și nr. 457 „(pe) dînșii, (pe) dînsele" constatăm că pentru forma de singular *pe dîns* se conturează o arie de-a lungul Nistrului, incluzînd localități de pe ambele maluri, de la Soroca pînă la Tighina (pct. 70, 111, 123, 126, 137, 141, 142, 143, 150, 164, 168, 174, 176 și 187). Pentru forma de plural, *pe dînș*, în afara ariei în care apare *pe dîns* (și care include pentru această formă pct. 70, 80, 91, 118, 120, 135, 136, 137, 141, 143, 149, 157, 164, 168 și 176), se mai conturează o arie în Bucovina de nord și în nord-vestul ținutului dintre Prut și Nistru (pct. 6, 10, 16, 17, 18, 21, 23, 24, 25, 37).

O formă arhaică de pronume nehotărît apare înregistrată în localitatea Trebugeni din raionul Orhei : *nișticavai* cu sensul „careva"[7] ; DLR, tomul

---

de A. N. Dumbrăveanu și E. N. Constantinovici, Chișinău, 1971, VIII + 303 p + 1 h (Academia de Științe din R.S.S. Moldovenească, Institutul de Limbă și Literatură).

[5] Vezi Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, București, 1940, p. 342 ; Emil Petrovici, *MÂNĂ cu pluralul*, în DR, VIII, 1931—1933, p. 95—101 ; cf. și Paul Lăzărescu și Victorela Neagoe, *Contribuția ALM și a textelor dialectale moldovenești la cunoașterea stadiului actual al graiurilor românești*, în *Omagiu lui Constantin Iosif Drăgan*, II, Roma, 1978, p. 115.

[6] Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, p. 112.

[7] Vezi Paul Lăzărescu, *O formă arhaică de pronume nehotărît în graiurile moldovenești : nișticavai*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice", seria B, 2, 1982, p. 283—287.

BDD-A24094 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:59:29 UTC)

VII, partea I, atestă termenul *neșticavai* în *Letopisețul Țării Moldovei* al lui I. Neculce.

Presupunem că acest pronume nehotărît *nișticavai* este rezultatul contaminării pronumelui nehotărît arhaic *neștine* „careva" cu pronumele nehotărît *nișcai* „careva". În favoarea acestei presupuneri pledează, pe de o parte, larga răspîndire a pronumelui nehotărît *neștine* în textele noastre vechi, iar, pe de altă parte, existența în graiurile moldovenești actuale dintre Prut și Nistru a pronumelui nehotărît *niscaiva*, sub forma sa locală *niscavai*. Procedeul de compoziție a pronumelor nehotărîte cu *-va* (< lat *volet*) este binecunoscut în istoria limbii române[8].

În domeniul verbului, graiurile din nord-vestul teritoriului dintre Prut și Nistru, precum și cele de pe malul stîng al Nistrului conservă forma veche în *a* pentru persoana 1 pl. a indicativului prezent omonimă cu cea de la imperfect : *dam, catam, lucram, mînam, stam, vram* (vezi ALM I 2, h. 476 „noi lucrăm", 470 „noi vrem", 480 „noi dăm", 484 „noi stăm", 492 „noi mînăm"). Aria în care se păstrează aceste forme arhaice de persoana 1 pl. a indicativului prezent constituie, de fapt, zona cea mai conservatoare a graiurilor românești de peste Prut.

Viitorul arhaic alcătuit din prezentul auxiliarului *a avea* și infinitivul verbului (*am a trimite, are a veni*) se întîlnește în graiurile din Bucovina de nord : *ári a méri, am a lucrá, am a mérzî la dînsu* (ALM, pct. 8, 9, 11, 12, 15, 16, 19, 21)[9].

Tot în graiurile din Bucovina de nord, după diferite verbe sau expresii verbale care primesc deobicei conjunctivul, se folosesc construcțiile vechi cu infinitivul : *trebuie* + infinitivul : *grajésc êi trébu a fáci* (TD Mold., pct. 19) ; *vrea* + infinitivul : *vra a mérzî, puté a scri* etc. Astfel de construcții au fost înregistrate în punctele ALM : 9, 12, 13, 17, 19, 21.

Conjunctivul prezent de tipul *să șîbă, să h'íbă*, formă arhaică și analogică[10] atestată în teritoriul dintre Prut și Nistru încă de ALR în variantele *să șîbă, să ștíbă*[11], precum și de alți cercetători[12], apare și în ALM în varianta *să șîbâ* în graiurile din nord (pct. 39, 40, 41, 51, 43, 54, 55), *să h'íbă* în graiurile din sud-vestul teritoriului dintre Prut, Nistru și Mare (pct. 199, 203 ș.a.) și *șâ șîbâ* în graiurile de pe malul stîng al Nistrului (pct. 81, 83, ș.a.).

Existența altor forme analogice, *să vibă* „să vină", *să scribă* „să scrie", *să spuibă* „să spună", atestate de Leca Morariu în Bucovina[13], precum și cele pe care le înregistrează recent ALM, *să ștíbă* „să știe" (în majoritatea graiurilor cercetate), *șî víbâ*, „să vină" (pct. 74, 81, 83, 190), *șî béibâ* „să bea" (pct. 69, 190) în graiurile de pe malul stîng al Nistrului[14], constituie un argu-

[8] Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1968, p. 191.

[9] *Dialectologia moldovenească*, sub redacția lui R. Udler și V. Comarnițchi, Chișinău, 1976, p. 230—231.

[10] Originea acestor forme este discutată de B. Cazacu, *Conjunctivul prezent de tipul să fibă (hibă șită, știaă)*, în *Studii de dialectologie română*, București, 1966, p. 140—143.

[11] S. Pop, *Importanța graiului românesc...*, în „Revista Fundațiilor", VIII, 1941, nr. 8—9, p. 436.

[12] Conjunctivul prezent *să știbă* a fost atestat în Basarabia și de D. Șandru, în BL, I, p. 95 ; P. V. Ștefănucă, în AAF, 1938, p. 55 ; N. P. Smochină, în AAF, 1939, p. 46.

[13] Leca Morariu, în „Glasul Bucovinei", VIII, p. 2, „Făt Frumos", XI, 1936, p. 42.

[14] *Dialectologia moldovenească*, sub redacția lui R. Udler și V. Comarnițchi, Chișinău, 1976, p. 231.

BDD-A24094 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:59:29 UTC)

ment în favoarea explicației prin analogie a formei de conjunctiv prezent *să fibă*, după modelul conjunctivului *să aibă*, explicație dată de altfel încă în 1881 de Fr. Miklosich[15], dar contestată ulterior și socotită ca o influență aromână asupra dacoromânei (Tache Papahagi, G. Ivănescu)[16].

Am semnalat aceste cîteva elemente morfologice arhaice, specifice graiurilor românești din R.S.S. Moldovenească, pentru a sublinia rolul deosebit al ALM în cunoașterea și aprofundarea structurii dialectale a dacoromânei.

Existența acestor arhaisme într-o arie laterală a românei relevă, o dată mai mult, importanța pe care atlasele lingvistice regionale o prezintă pentru istoria limbii. Totodată, înregistrarea unor astfel de elemente atestă că graiurile românești vorbite pe teritoriul R.S.S. Moldovenești — sau făcînd o paranteză, „Limba vechilor cazanii / Care-o plîng și care-o cîntă / Pe la vatra lor țăranii/", cum o numea poetul — sînt încă depozitare ale unor mărturii uneori necunoscute ale romanității noastre.

Și fiindcă l-am citat pe Al. Mateevici, în încheiere vom cita și o strofă dintr-un mare poet actual din R.S.S. Moldovenească, Grigore Vieru :

„Mai bun noroc ș-avere — Decît în suflet graiul
Mai mare eu nu am, — Acestui pașnic neam" [17].

ELÉMENTS MORPHOLOGIQUES ARCHAÏQUES DANS LES PARLERS ROUMAINS ACTUELS D'AU-DELÀ DU PRUTH

RÉSUMÉ

Les faits linguistiques enregistrés dans ALM ainsi que dans les volumes de textes dialectaux moldaves présentent la structure actuelle des patois roumains parlés sur le territoire de l'URSS ceux-ci offrent des données intéressantes pour l'histoire du roumain et constituent un document précieux pour la connaissance approfondie du domaine linguistique de la Romania.

Constituant une aire latérale et isolée du daco-roumain, les parlers d'au-delà du Pruth présentent de nombreux archaïsmes (phonétiques, morphologiques, syntaxiques et lexicaux) que les ouvrages linguistiques roumains mentionnent pour la littérature ancienne du XVII*ème* siècle.

De ces archaïsmes, la présente communication ne retient que quelques éléments morphologiques spécifiques : les pluriels *min, minuri* (du singulier *mină)*; le pronom personnel *dîns* pour le singulier et *dînș* pour le pluriel ; le pronom indéfini *nișcavai, nișticavai*; la première personne du pluriel de l'indicatif présent homonyme de l'imparfait *(dam, catam, stam)* ; des formes périphrastiques du plus-que-parfait composé *(am fost cumpărat, am fost luat, l-o fost adus)* ; le futur formé du présent de l'auxiliare *a avea* et de l'infinitif du verbe à conjuguer *(am a trimite, are a veni)* ; le subjonctif présent du type *să șibă, să hibă*.

L'existence de ces éléments archaïques, dans les parlers roumains d'au-delà du Pruth, atteste que ces parlers sont les dépositaires de témoignages parfois inconnus de notre romanité.

București, str. M. Eminescu nr. 81, bl. B, ap.6

[15] Fr. Miklosich, *Beiträge zur Lautlehre der rumänischen Dialekte (Consonantismus, II)*, Viena, p. 27.

[16] Vezi Tache Papahagi, *Éléments aroumains en dacoroumain*, în „Langue et Littérature", III, 1946, nr. 1—2, p. 213 ș.u.; G. Ivănescu, *Colonii meglenoromâne în sudul Transilvaniei, Oltenia și Muntenia...*, în „Buletinul Philippide", IX, 1942, p. 161 ș.u.

[17] „Limba română" constituie una dintre temele predilecte la poeții originari din ținuturile dintre Prut și Nistru. De la George Sion, cu „Mult e dulce și frumoasă/Limba ce vorbim, / Altă limbă-armonioasă / Ca ea nu găsim ; / Saltă inima-n plăcere / Cînd o ascultăm,/ Și pe buze aduce miere / Cînd o cuvîntăm" /, la Alex. Mateevici, cu „Limba noastră-i graiul pînii, / Cînd de vînt se mișcă vara, / În rostirea ei bătrînii / Cu sudori sfințit-au țara /", la numeroși poeți actuali din R.S.R. Moldovenească. A se vedea în acest sens cuprinzătorul volum *Mama, graiul*, antologie de Grigore Vieru, Chișinău, 1981, din care am reprodus versurile lui Grigore Vieru din poezia *Graiul* (p. 96—100).

BDD-A24094 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 12:59:29 UTC)